

Україна очима іноземців

3. Ендрю Вілсон. Українці: несподівана нація. – К.: «К.І.С.», 2004. – 552 с.

Після німецького погляду на історію України (праці Андреаса Каппелера), сьогодні розповімо про книжку відомого британського дослідника – Ендрю Вілсона, який працює в Лондонській школі славістичних та східноєвропейських досліджень. Для українського читача вона є яскравою ілюстрацією того, якою бачать Україну західні інтелектуали, а також якою має бути книжка про сучасну Україну, аби мати успіх на Заході. Праця Е. Вілсона ставить за мету ознайомити західного (англомовного) читача з минулим і сучасним України, тому приблизно половина книжки присвячена українській історії, а інша – різним аспектам життя сучасної України: політиці, економіці, релігійному життю, культурі, мистецтву тощо.

Дослідження Е. Вілсона «Українці: несподівана нація» складається з передмови, тринадцяти розділів, висновків, епілогу, післямови перекладача та покажчика. Все разом складає понад 550 сторінок тексту. Читач має змогу ознайомитися з методологією дослідження, стилем викладу, науковою аргументацією британського дослідника, який поставив собі за мету висвітлити українську історію від теорій етногенезу до стосунків України з МВФ. У зв'язку з цим, деякі рецензенти на Заході зауважили, що «у книжці він зачіпає так багато різних тем, що їх стає занадто багато. ...»

Оригінал книжки англійською мовою витримав два видання – 2000 і 2002 р. р. Переклад українською – 2004-го. У передмові автор зазначає, що «українці на наших очах стають нацією... . Українська ідентичність донедавна мусила розвиватися в межах держав інших народів. З 1991 року розпочався період, що є для України в багатьох відношеннях першим періодом цілісної державності, однак держава й далі слабка, а справжнє відчуття національної належності – недостатньо сформоване».

В першому розділі Е. Вілсон розглядає дискусії про походження нації в контексті етнічної приналежності Київської Русі. Висновки автора не співпадають з новітніми дослідженнями сучасних українських істориків,

зокрема В. Барана, Л. Залізняка та ін., які довели, що дані археології, мовознавства, антропології, письмові джерела переконливо свідчать про тяглість, неперервність розвитку в Північно-Західній Україні одного етнічного організму від дулібів, склавинів та антів до сучасних українців. Тому, твердження Е. Вілсона про те, що «Русь була єдиним народом, або національним об'єднанням» не зовсім відповідає історичній істині. Зазначивши, що представники сучасної історичної науки мають схильність стверджувати, що українці та їхні предки тисячоліттями жили на теперішній території України, автор детально зупиняється на критиці гіпотез власне не істориків – Юрія Канигіна, Лева Силенка, Сергія Плачинди, Олексія Братка-Кутинського та ін. Він зауважує, що в їхніх працях завжди присутні три ключові елементи: використання біблійної міфології, твердження, що Україна – це батьківщина всіх індоєвропейських народів, а також специфічна форма українського аріанізму. При цьому дослідник робить цікаві висновки: «Українці не є унікальними в своїх намаганнях прикрасити історію. ... Важливим є дотримання міри достовірності, дистанціювання від очевидно контроверсійних вигадок. ... Нація з частково міфологізованим минулим не перестає бути нацією».

Назвавши один з розділів своєї праці доволі оригінально – «Ні риба, ні птиця: між Польщею і Росією», Е. Вілсон далі дає пояснення такої оригінальності. Він підкреслює, що не маючи традиції державності, утримати власну нішу Україні було досить важко. Саме поняття українськості розвинулося в період, коли політичні обставини заохочували спільноту, до якої застосовувалося це поняття ідентифікувати себе з тими державами чи націями котрі пропонували найбільші політичні, економічні та культурні переваги. Окрім того, українська ніша доволі рідко зберігала рівновіддаленість від Польщі та Росії. У більшості випадків Україна ставала союзником однієї проти іншої, що зміцнювало спорідненість із тимчасовим союзником. Отже, підтримувати і забезпечувати відчуття окремішності було доволі важко, хоча й можливо.

Аналізуючи українську революцію середини XVII ст. історик наголошує, що цей період став ключовим для розвитку української національної ідентичності, але в той же час безпідставно твердить: «Хоча українська історіографія вважає події 1648 року «національно-визвольною війною» однак повстання Хмельницького не було війною всього «руського народу» ані територіально, ані соціально, ані політично чи ідеологічно». Вважаємо, що після досліджень В. Смолія, В. Степанкова, Т. Чухліба, В. Брехуненка та ін. українських істориків, такий висновок Е. Вілсона абсолютно неправомірний, хоча деякі інші його трактування викликають зацікавлення. Так, він пише, що у XVII ст. існувало надто багато конкуруючих чинників впливу і тиску на Україну, аби могла перемогти якась одна орієнтація. Сепаратистський проект так і не став панівним. Завдяки географічному чиннику, Україна зазнала глибокого впливу великих європейських потрясінь – Ренесансу, Реформації та Контрреформації, але вплив Просвітництва XVIII ст., тобто вже після Переяслава, виявився значно слабшим. Втім, Україна вже тоді відрізнялася від Росії достатньо, щоб правління Романових так і не спромоглося забезпечити цілковиту асиміляцію.

Особливе місце в книзі Е. Вілсона посідають п'ятий і шостий розділи, які носять назви: «Україна, Росія і Російська імперія» та «Габсбурзька альтернатива». У них йдеться про той період української історії, коли було повністю втрачено державність, ліквідовано збройні сили України – Запорозьку Січ, здійснено черговий перерозподіл українських земель, які увійшли до складу Російської імперії та Австрійської монархії.

Автор називає XVIII - XIX ст. епохою національного пробудження, коли українці в імперії Габсбургів мали відокремитися від, головним чином, поляків, а українці в імперії Романових – відокремитися від росіян. Він розглядає українські проблеми у порівнянні з шотландцями і такий методологічний прийом розширює пізнавальні можливості читачів. Значний інтерес викликають ті сторінки монографії, в яких йдеться про українські впливи в Російській імперії, зокрема участь українців в її розбудові. Але загальні висновки не є втішними: «...усе, що залишилося від потенційної нації з багатьма суспільними

верствами у середині XIX століття – це русифіковане дворянство та убога селянська маса. «Українськість» означала «селянськість», із залишками народних традицій, але без високої культури; у містах домінували росіяни, євреї та поляки».

Суть українського питання в Російській імперії надзвичайно образно викладено у таких рядках одного з авторів XIX ст., які наводить Е. Вілсон: «Польська, вірменська, фінська та інші проблеми є периферійними, тобто другорядними проблемами, але мазепинська проблема вражає Росію в саме серце її існування як великої держави».

Спираючись на дослідження Оксани Забужко, яка називає Тараса Шевченка першим справжнім «національним інтелектуалом», який на противагу імперському міфу Санкт-Петербурга, творив новий «міф України», Ендрю Вілсон пише, що Шевченко «став першим українцем, який взявся до радикальної реконструкції ідеї імперії, що її спокуси залишалися дуже великими для багатьох його сучасників». Щодо західноукраїнських земель принциповим є зауваження, що Австрія Габсбургів ніколи не намагалася стати «націоналізуючою державою»..., як Росія Романових, а соціальний аспект охарактеризовано такою цікавою формулою: «поляки не всі були шляхтичами, але майже всі шляхтичі (в Галичині – О. П.) були поляками». Автор розглядає такі поняття як «тірольці Сходу», «галицький П'ємонт», структуру галицького українофільства, ситуацію в Закарпатті, Буковині й робить висновок, що наприкінці XIX ст. австрійські русини мали значно вищий рівень національної самосвідомості, аніж інші потенційні українці.

У двадцятому столітті, на думку Е. Вілсона, селяни стали українцями, а історичне значення національної революції 1917-1921 рр. полягало в тому, що хоча УНР була «віртуальною республікою» й її існування виявилось нетривалим, кордони нестабільними, а державна влада обмеженою, однак вона залишила по собі тривкий історичний міф, тому більшовики змушені були створити на її місці ерзац-державу – УРСР. Історик пише про те, що крах сподівань на українізацію, голод 1932-1933 рр. та наступні масові репресії сформували переконаність, що Росія – це не потенційний союзник, а чинник,

що заважає розвитку української нації. Він звертає увагу, що в т.зв. радянський період Україною керувала номінально національна, хоча фактично компрадорська еліта, що привело до «роздвоєної особистості України». Варто зауважити – твердження автора, що Україною керувала номінально національна еліта є вірним лише частково, оскільки з моменту створення СРСР, УСРР-УРСР повністю керувалася московським центром, навіть першим секретарем ЦК КПУ українець став лише після смерті Сталіна, хоча саме існування Української РСР зі своїм «парламентом», Радою міністрів, зі своїм українським різновидом радянського прапора, герба і, навіть, окремим членством в ООН, надавали важливий матеріал для консолідації української нації.

Порушуючи проблему – «незалежність здобута чи дарована» та «українці несподівана нація», Е. Вілсон наголошує: «незалежність стала наслідком певного розвитку подій чи навіть збігу обставин не меншою мірою, ніж наслідком телеологічного поступу гегелівського національного духу. ...Іншими словами, сучасна Україна сформована її радянським досвідом не меншою мірою, аніж спадщиною національного руху 1917-1920 років».

Приблизно половина книжки присвячена проблемам незалежної України. Тут зібрано величезний фактологічний матеріал, який дозволив авторові зробити такі висновки: «...чому доля України повинна турбувати решту світу? Чому нас повинні цікавити успіхи чи невдачі українських реформ? По-перше, тому, що Україна – це важлива частина нової Європи. Розмови про українське «повернення» до Європи дещо розминаються із суттю питання. Адже не існує якоїсь сутнісної Європи, що є неповною без «повернення» України. ...XX століття очевидно показало, які проблеми для всієї Європи породила відсутність незалежної України. На її території і за її території велися дві світові війни; вона ж використовувалася як плацдарм для радянських вторгнень в Угорщину в 1956 році та в Чехословаччину в 1968 році, а також для загрозливих військових маневрів, що нібито змусили польських лідерів задушити «Солідарність» та оголосити воєнний стан у 1981 році. У новій сучасній Європі Україна, можливо, не є першочерговим кандидатом на вступ до

ЄЕС чи НАТО, але вона є ключем до стабільних європейських тилів у процесі розширення».

Олег Полянський,

канд. іст. наук, доцент,

зав. кафедри гуманітарних дисциплін

ЛДУФК